

4 Навасельцава, Г.В. Славянская проза пра мінулае ў тыпалагічных сыходжаннях: Ян Баршчэўскі і Карэл Ярамір Эрбен / Г.В. Навасельцава // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., 21-22 кастрычніка 2010 г. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2010. – С. 194–197. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/16350> (дата звароту: 08.03.2026). – Тэкст: электронны.

5 Пропп, В.Я. Морфология волшебной сказки / В.Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 2001. – 192 с.

6 Уайльд, О. Полное собрание сказок / О. Уайльд ; пер. с англ. К. Чуковского. – М. : Эксмо, 2021. – 256 с.

7 Эллманн, Р. Оскар Уайльд: Биография / Р. Эллманн ; пер. с англ. Л. Мотылева. – М. : АСТ, 2017. – 736 с.

СЯМЕЙНАЯ ЛЕКSIKA Ў ГАВОРКАХ ЖЫХАРОЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ: АКСІЯЛАГІЧНЫ АСПЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ

Галай К.С.,

студэнтка 4 курса ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік – Семянькова Г.К., канд. філал. навук, дацэнт

Лексіка сямейнага сваяцтва – важная частка мовы, якая адлюстроўвае, як у грамадстве арганізаваны сям’я, адносіны, вызначаны ролі людзей. Названая група лексікі выконвае ў мове важную функцыю фіксацыі і апісання сацыяльных і культурных адносін. У рэгіянальнай практыцы назвы сваякоў часта набываюць спецыфічныя формы і эмацыйную афарбоўку, што робіць іх каштоўнай крыніцай інфармацыі пра сямейную арганізацыю, сацыяльныя ролі і сістэму каштоўнасцей мясцовай супольнасці.

Мэта даследавання – прааналізаваць лексіку сямейнага сваяцтва ў рэгіянальным моўным матэрыяле, высветліць яе аксіялагічную ролю ў сістэме грамадскіх зносін.

Аktуальнасць даследавання абумоўлена тым, што вывучэнне лексікі сямейнага сваяцтва ў гаворках жыхароў Віцебшчыны з’яўляецца важным, бо праз мясцовыя назвы сваякоў фіксуюцца асноўныя сацыяльныя каштоўнасці, мадэлі паводзін і прынцыпы сямейных адносін. Нягледзячы на перавагу ў дыялектным матэрыяле лексем з адмоўнай канатацыяй, аналіз станоўчых і памяншальна-ласкальных форм дае важную інфармацыю пра эмоцыі блізкасці, павагу і ўзаемадапамогу ў супольнасці.

Матэрыял і метады. Матэрыял даследавання складаюць лексічныя адзінкі, якія апісваюць ролю і статус членаў сям’і, зафіксаваныя ў “Рэгіянальным слоўніку Віцебшчыны” [1, 2]. У працы выкарыстаны апісальны і кантэкстны аналіз, а таксама параўнальны метады.

Вынікі і іх абмеркаванне. Лексічныя адзінкі, якія апісваюць ролю і статус членаў сям’і, маюць выключнае значэнне для разумення сацыяльнай структуры сям’і, сістэмы роднасных сувязей у беларусаў. У групу ўваходзяць словы і выразы, што абазначаюць розны статус, называюць функцыі членаў сям’і, адлюстроўваюць не толькі кроўнае сваяцтва, але і сваяцтва па шлюбе, духоўныя сувязі (кумаўство, адносіны паміж хроснымі). Аналіз гэтай лексікі дазваляе выявіць іерархію і ўзаемаадносіны паміж членамі сям’і, раскрыць традыцыйныя ролі кожнага, паказаць дыялектную варыятыўнасць у назвах сваякоў, якая часта адлюстроўвае мясцовыя асаблівасці ўспрымання ступеняў сваяцтва, раскрыць значэнне духоўных сувязей у сістэме грамадскіх і сямейных адносін, зафіксаваць эмацыйную афарбоўку (ласкальную, радзей негатыўную).

Пры даследаванні традыцыйнай беларускай сям’і важна звяртаць увагу не толькі на наяўнасць, але і на адсутнасць пэўных лексічных адзінак. Аналіз лексікі сямейнага характару выяўляе цікавую заканамернасць: у той час, як шэраг адносна больш спецыфічных або другасных родзічаў (напрыклад, брацік, брацельнік, баярка, брацюк) атрымалі свае рэгіянальныя маркеры, такія фундаментальныя паняцці, як “маці” і “бацька”, якія складаюць ядро любой сямейнай сістэмы, не зафіксаваны ў слоўніку ў якасці асобных лексічных адзінак. Гэтая адсутнасць, на першы погляд, можа здацца парадаксальнай, але яна адкрывае шлях да глыбейшага разумення прыроды мовы, сацыяльных нормаў і працэсу засваення мовы. У аснове гэтага феномену ляжыць прынцып лексічнай універсальнасці і даступнасці базавых паняццяў. Словы “маці” і “бацька” адносяцца да так званай “празрыстай” лексікі. Гэта тыя паняцці, якія засвойваюцца чалавекам на самых ранніх этапах

жыцця, часта да фарміравання складаных моўных канструкцый. Для дзіцяці першымі словамі, звязанымі з найбліжэйшым сацыяльным асяроддзем, з'яўляюцца найменні тых, хто яго выхоўвае. У сувязі з гэтым, семантычнае поле такіх слоў настолькі глыбока ўкаранілася ў моўнай свядомасці, што яны не патрабуюць дадатковага кадзіравання або спецыфічных дыялектных эквівалентаў.

Акрамя маці і бацькі, якія ўяўляюць сабой фундаментальныя тэрміны сямейнага лексікону, у “Рэгіянальным слоўніку Віцебшчыны” занатаваны шэраг спецыфічных лексічных адзінак, што адлюстроўваюць пашыранае кола сваяцтва і духоўныя сувязі: **цўрка**, памянш.-ласк. **цўрачка** ж. ‘дачка’: *Што твая цўрка ўжо вучыцца паехала, ні відаць нешта?* (вёска Новы Пагост Міёрскага раёна); *Да цябе цўрка мая прыдзіць* (вёска Дварчаны Пастаўскага раёна); *Мая цўрачка настаўніцай будзіць* (вёска Коўзаны Пастаўскага раёна) [2, с. 328]; **братавая, братоўка, браціха** ж. ‘жонка брата’: *З братавой мы вельмі дружылі* (вёска Жарцы Лепельскага раёна); *Учора ў госці прыехала братоўка* (вёска Лучайка Глыбоцкага раёна); **Братоўка** ў мяне спрытная (вёска Домжарыцы Лепельскага раёна); *У мяне такая добрая братоўка, як родная сястра!* (горад Міёры); *Яна мне братоўкай прыходзіцца* (вёска Малая Вядрэнь Чашніцкага раёна); *Пайшоў праз поле, каб зайсці да сваёй браціхі* (вёска Сасновая Докшыцкага раёна); *Пашоў к маёй браціхе* (вёска Камень Лепельскага раёна) [1, с. 91]; **брацітка, брацілка** м. ‘брацік, браточак; памянш. да брат’: **Брацітка** мой заўсёды мне дапамагаў, ды і зараз прыедзе – пачынае што-небудзь рабіць (вёска Калышкі Лёзненскага раёна); *Стала іна тады брацітку будзіць, што госці прыехалі гаварыць* (вёска Домжарыцы Лепельскага раёна); *У маці нас двое: я і мой брацілка* (вёска Шалыгі Віцебскага раёна) [1, с. 92]; **бабця** ж. ‘матчына або бацькава маці; бабуля’: *Мая бабця чаго толькі ні знаіць, пра што ні спрасі – хораша раскажыць* (вёскі Кубелеўшчына, Савуткі Шаркаўшчынскага раёна); *Пойдзем да бабці?* (вёска Белшкі Пастаўскага раёна) [1, с. 59]; **дзядна** ж. ‘дзядзькава жонка’: *Дзядну сваю бачыла* (вёска Гарбацэвічы Аршанскага раёна) [1, с. 177]; **цётка** ж. ‘цётка’: *Схадзіла б ты да цёты сваёй* (вёска Капыльшчына Глыбоцкага раёна) [2, с. 326]; **татулька, татусь** м. ‘хросны бацька’: *Ка мне на дзень раждзенія матулька з татулькам прыходзілі* (вёска Межава Аршанскага раёна); **Татусь** зноў падаркі прывязець (вёска Чэрцы Лепельскага раёна); **Татусем** нада браць нежанатага (вёска Котава Віцебскага раёна) [2, с. 300]; **матуся, матулька, матуся** ж. ‘хросная маці’: *Хрысціць дзіцяці павінна матуся і татусь* (вёска Велеўшчына Лепельскага раёна); *На вяселлі матулька займае пачэснае месца* (вёска Верамееўшчына Дубровенскага раёна); *У мяне матуся добрая: часта прыходзіць, ды яшчэ й з падарункамі* (вёска Навумаўка Бешанковіцкага раёна, вёска Замачак Чашніцкага раёна) [2, с. 17].

Заклучэнне. Аналіз лексікі сямейнага сваяцтва паказвае, што ў рэгіянальных гаворках Віцебшчыны сістэма сямейных роляў з’яўляецца багатай і разнастайнай: яна ўключае назвы прадстаўнікоў старэйшага пакалення, сваякоў па шлюбе, братоў і сясцёр, людзей, якія звязаны цеснымі духоўнымі сувязямі. Сказанае дазваляе зрабіць выснову аб складанай структуры, багаці адносін і культурных каштоўнасцей традыцыйнай беларускай сям’і.

1 Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Тэкст : электронны // Репазіторый ВДУ імя П.М. Машэрава. – URL: <https://rep.vsu.by/bitstream/123456789/14704/1/ГотовоеЧ.1.pdf> (дата звароту: 17.02.2026). – Электрон. копія друк. выд.: Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2012. Ч. 1. 304 с.

2 Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / склад. : Г.К. Семянькова, Т.А. Грачыха, А.С. Дзядова [і інш.] ; пад рэд. А.С. Дзядовай. – Тэкст : электронны // Репазіторый ВДУ імя П.М. Машэрава. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14042> (дата звароту: 17.02.2026). – Электрон. копія друк. выд.: Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014. Ч. 2. 358 с.

3 Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Віцебшчыны / склад.: А.С. Дзядова, Г.К. Семянькова ; пад рэд. А.С. Дзядовай. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2025. – 108 с.